

GAZDASÁG & TÁRSADALOM

Journal of Economy & Society

KÜLÖNSZÁM

Világvallások a társadalomtudományok tükrében

A TARTALOMBÓL:

Gaál Botond:

A keresztyén gondolkodás mint „fölfelé nyitott” rendszer

Várszegi Asztrik:

Bencések Európában, bencések Magyarországon

Szenkovics Dezső:

Szatja és ahimszá: Gándhi gondolkodásának két központi fogalma

Entz Géza:

A keresztyén szociális korszak vége?

Balázs Judit:

Islám és a korai globalizáció: a modern pénzrendszer előfutára

Tonk Márton:

Filozófia és teológia a kolozsvári iskola gondolkodóinál:

Vallás, filozófia, totalitás Tavaszy Sándor világnézetében

2012

SZÉCHENYI TERV

Gazdaság & Társadalom

Journal of Economy & Society

Megjelenik évente négy alkalommal
A kiadvány a TÁMOP - 4.2.2. B - 10/1 - 2010 - 0018. számú projekt keretében valósult meg
A folyóirat kiadását a Soproni Tudós Társaság támogatta

Főszerkesztő / Editor: Dr. Székely Csaba DSc

Főszerkesztő helyettes / Deputy Editor: Dr. Kulcsár László CSc

Szerkesztőbizottság / Associate Editors: Dr. Andrassy Adél CSc, Dr. Fábian Attila PhD, Dr. Joób Márk PhD, Dr. Kulcsár László CSc, Dr. Székely Csaba DSc

Szerkesztőségi munkatárs / Assistant: Szikra Andrea

Nemzetközi tanácsadó testület / International Advisory Board:

Prof. David L. Brown PhD (Cornell University, USA), Dr. Csaba László DSc (Közép Európai Egyetem, Budapest), Dr. Rechnitzer János DSc (Széchenyi István Egyetem, Győr), Dr. Nigel Swain PhD (School of History, University of Liverpool, UK), Dr. Caleb Southworth PhD (Department of Sociology University of Oregon, USA), Dr. Franz Schausberger PhD (Universität Salzburg, Österreich), Dr. Szirmai Viktória DSc (MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest), Dr. Bóhm Antal DSc (MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest), Dr. Ingrid Schwab-Matkovits PhD (Fachhochschulstudiengänge Burgenland, Eisenstadt, Österreich), Dr. Bozidar Lekovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia), Dr. Djerdji Petkovic PhD (Faculty of Economics, Subotica, Serbia).

Közlésre szánt kéziratok / Manuscripts:

Kéziratokat kizárólag e-mailen fogadunk, nem őrünk meg, s nem küldünk vissza! A kéziratok formai és szerkezeti követelményeit illetően lásd a folyóirat hátsó belső borítóját. / *We accept APA (Harvard) style only.*

A kéziratokat és a közléssel kapcsolatos kérdéseket a következő e-mail címre várjuk: / *Send manuscripts and letters by e-mail only to:* kulcsar.laszlo@bpk.nyme.hu

A közlésre elfogadott kéziratok összes szerzői és egyéb joga a kiadóra száll. / *Acceptance of material for publication presumes transfer of all copyrights to the Publisher.*

A kéziratokat két független anonim bíráló értékeli. / *Articles are refereed by anonymous reviewers before publication.*

Ismertetésre szánt könyveket az alábbi címre várjuk / Send books for review to:

Dr. Kulcsár László egyetemi tanár

Nyugat-Magyarországi Egyetem Sopron Ferenczy J. u. 5. 9400 Hungary

Előfizetés: Intézményeknek: 2800 Ft./év; Egyéni előfizetés: 1700 Ft./év;
Példányonkénti ár: 700 Ft./dupla szám: 1400 Ft.

Nyomdai munkálatok / Printing: Scarbantia Nyomda - Palatia Kft.

H-9400 Sopron, Bem u. 3. | Tel.: 99/323-780 | E-mail: nyomda@scarbantia.hu

ISSN 0865 7823

Gazdaság & Társadalom

4. ÉVFOLYAM

2012.

KÜLÖNSZÁM

TARTALOM

Világvallások a társadalomtudományok tükrében

Tudományos Konferencia

Sopronbátfalvi Pálos-Karmelita Kolostor

2011. október 23.

TANULMÁNYOK

Köszöntés és méltatás

Karsai Gábor 3

A keresztyén gondolkodás mint „fölfelé nyitott” rendszer

Gaál Botond 5

Bencések Európában, bencések Magyarországon

Várszegi Asztrik 16

A keresztény szociális korszak vége?

Entz Géza 26

Szatja és ahimszá: Gándhi gondolkodásának két központi fogalma

Szenkovics Dezső 39

Iszlám és a korai globalizáció: a modern pénzrendszer előfutára

Balázs Judit 73

Filozófia és teológia a kolozsvári iskola gondolkodóinál:

Vallás, filozófia, totalitás Tavaszgy Sándor világnézetében

Tonk Márton 88

A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt

Tóth Norbert 102

A „csángó” migráció kezdetei

Varga Norbert 119

Iszlám és a korai globalizáció: A modern pénzrendszer előfutára

Prof. Dr. Balázs Judit

Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron

Motto:

az Iszlám

„Al-Islam hua dín wa daula,”

azaz vallás és állam egyszerre

Bevezetés

Ha történelmi távlatokban nyomon követjük a világgazdaság alakulását, óhatatlanul felmerül a társadalmat átható uralkodó vallás szerepének kérdése. Az összefüggés teljesen logikus, hiszen a vallások az évszázadok folyamán olyannyira a mindennapok részévé váltak, olyannyira áthatották a közgondolkodást és ezen keresztül a gazdaságpolitika elveit, hogy hatást gyakoroltak a gazdasági életre. A kérdés azonban az, hogy az egyes vallások, az individualista vagy a közösségi eszmékre épülő reliigiók milyen módon hatottak a gazdaságra, a társadalom alakulására, hogy a vallás mennyiben segítette elő a fejlődést, a haladást, a versenyképesség alakulását, vagy mennyiben vált éppen mindezek gátjává.

Vajon szerepe volt-e az uralkodó vallásnak abban, hogy társadalmak-gazdaságok az adott vilárendszer meghatározott időszakában a legfejlettebbnek minősültek, és vajon mi okozta a hanyatlásukat? Társadalmak tündöklése és bukása mögött felfedezhetjük-e a vallás szerepét?¹⁰⁹

A kérdés megválaszolásánál vajon különbséget kell-e tenni az individualista vagy a közösségi érdekeket szem előtt tartó vallások között? Melyik jelent versenyelőnyt, melyik versenyhátrányt? Ezekre a kérdésekre keresünk választ, az Iszlámra szűkítve a kört.

- Az Iszlám-arab világ még a 13. században is gazdasági-katonai hatalom volt.
- Miért változott meg az Iszlám világ helyzete?
- Miért nem volt alkalmas ez a modell arra, hogy megtartsa vezető helyét a világban? Volt-e ebben szerepe az Iszlámnak?

¹⁰⁹ Részletesen lásd: Balázs Judit (2011/1): Az Iszlám bankrendszer tanulságok a neoliberális pénzpolitika számára, in: Valóság, pp.1-11.

- Miért a keresztény világban teljesedett ki a kapitalizmus, holott az Iszlám világban már századokkal korábban megtaláljuk a kapitalizmus csiráit?

Az Iszlám és a korai globalizáció

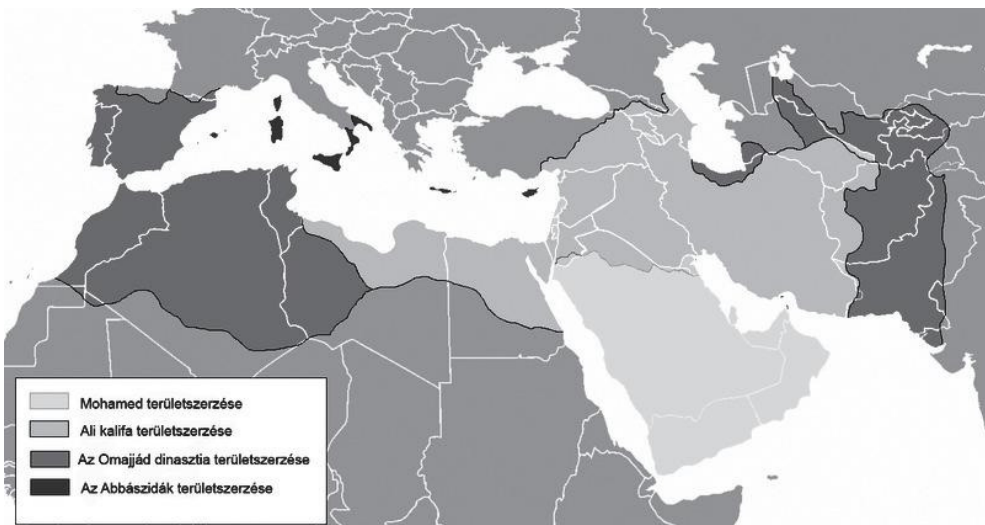
A világvallások közül az Iszlám a legfiatalabb, megalapításának évét 622-re teszik. A vallásalapító Mohamed halálát követően az Iszlám égisze alatt hatalmas területeket hódítottak meg. Mintegy száz év lefolyása alatt közvetve vagy közvetlenül Iszlám uralom alákerült már Afrika és Ázsia valamennyi Földközi-tengerrel határos országa (a Bizánchoz tartozó területek kivételével). Továbbá nyugaton a Pireneusi-félsziget egy része és egy ideig Szicília, keleten pedig Perzsia és az indiai Szindh tartomány; az Iszlám csaknem Türkmenisztánig és Kína határáig nyomult előre.

Ez a gyors hódítás azért volt lehetséges, mert a szomszéd államok elkorhadtak, elaggtak és az arabok ifjonti erői már maguktól is egy nagy népvándorlásban megnyilvánuló kisülésre készültek. A Próféta vallása ekkor már csak a szükségszerű egyesítő elvet és az ideológiai felépítményt szolgáltatta. A korai globalizáció megjelenése valójában az Iszlám a kereszténységtől eltérő elterjedésében rejlik: *a vallási globalizmus megelőzte a gazdasági globalizálódást.*

A területek meghódítása nem járt mindenütt a teljes lakosság áttéréssel, rendszerint csak a felső réteg hódolt be az Iszlámnak. A nem áttértek viszont fejadót fizettek, így nem telt el hosszú idő, és érdemesnek látszott az Iszlámhoz kötődni. Nem volt ritka az erőszakos térítés sem.

Az Iszlám elterjedése.

Az Iszlám hódítások első, 7-8.századai

A muszlim uralkodók a leigázott területeken magas fejlettségű vallásokkal, kultúrákkal találkoztak, melyeket összehasonlíthattak a sajátjukkal. Befolyásuk alól sem vonhatták ki magukat, hiszen számos esetben a helyi magas rangú hivatalnokok még nem tértek át az Islámra. Ezért elkerülhetetlen volt, hogy a hellenisztikus civilizáció, valamint a zoroasztrikus és indiai vallás lényeges elemei megtalálják az utat a muszlimok életébe és gondolkodásába. „Az Islám és a nyugati szellem teremtő szintéziséből muszlim filozófia és misztika született, amely rövid idő alatt olyan magas színvonalat ért el, hogy a Nyugat teljesítményét – különösen az európai középkor terméketlen századaiban – hamarosan maga mögött hagyta.”¹¹⁰

A globalizáció legkorábbi formái az Islám aranykorára nyúlnak vissza, amikor az ismeretek, a kereskedelem és a gazdaság, az addig egymástól elzárt régiók az Islám hitű felfedezők, tengerészek, tudósok, kereskedők és utazók révén integrálódtak az Islám birodalomban.

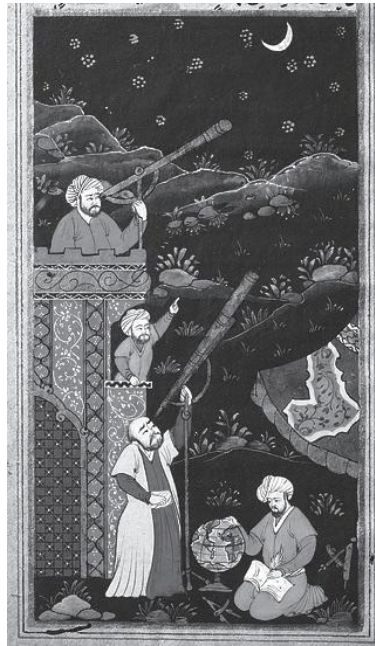
A korai globalizáció gazdasági formáit az Islám kereskedők hozták létre a különféle növények, termesztési technikák és a mezőgazdaság „gépesítésének” elterjesztésével, megteremtve ezzel a „növényi globalizációt.” Mindez magával hozta a terméshozamok növekedését, messzemenő változásokat a gazdaságban, a népszaporulatban és a városok növekedésében.

Mi tette a középkori Islám világot lényegesen fejlettebbé, mint a korabeli Európát? Mindenekelőtt egy sor, a középkorban kifejlesztett s a mai napig használatos műszaki találmány.

Al Dzsazari, a mérnöki tudomány atyjának nevéhez számos találmány fűződik, de mások is teremtően vettek részt olyan találmányok kifejlesztésében, mint a vízi erő ipari méretű alkalmazása, a szélenergia hasznosítása, a gőzerő kiaknázása és a fosszilis energiahordozók, mint a petróleum felhasználása. Az első vízimalmok a 7. században létesültek, míg a 9. században széles körben terjedtek el forradalmi műszaki újítások. Muzulmán mérnökök számos olyan műveletet tettek ipari méretűvé, amit az ókorban még kézi erővel végeztek.

110 In. Glasenapp Helmuth von (1963): *Az öt világvallás*. Eugen Diederichs Verlag Düsseldorf. p. 386.

Iszlám tudósok Perzsa miniatura

A 18. századi európai ipari forradalmat valójában egy ezt megelőző, középkori Iszlám ipari forradalom tette lehetővé.

A mezőgazdaság átalakulása, az úgynevezett „Iszlám agrokulturális forradalom”, számos iparág illetve technológia fejlődését segítette elő (asztronómiai műszerek kifejlesztése, kerámiagyártás, vegyipar, desztillálási módszerek, üvegyártás, papírgyártás, illatszergyártás, gyógyszerkészítés, hajóépítés, textilszövés, ásványok bányászata, stb.) Az első üzemek is ezekben az iparágakban létesültek. Ezek a technológiai ismeretek a késő középkori Európába is eljutottak, főként a 12. századi latin fordítások révén.

„Sayyid Mawdudi, pakisztáni hittudós az Iszlám globalizáló szerepének *erkölcsi vonzatát* emelte ki, annak alapján, hogy az Iszlám olyan társadalmi rendszert ajánl az egész emberiség számára, amelyik a hiten, az erkölcsön alapul és nyitva áll minden nép számára. Az Iszlám végső célja egy olyan globális állam, amelyben nincsenek faji vagy nemzeti előítéletek. Ez a globális rendszer mindenki számára egyenlő jogokat és lehetőségeket biztosít. Minden más megosztó tényezőt, etnikait, társadalmat vagy nemzetit másodlagosnak tekint.”¹¹¹

111 Simai Mihály (2004/2005): Az egyházak és a XXI. század szociális kihívásai, in: Nemzetközi Fejlesztési Együttműködés a XXI. században. ENSZ Akadémia p.212.

A korai Iszlám kapitalizmus

A kapitalizmus, mint szabadpiacon alapuló rendszer, a kalifátus korára nyúlik vissza, ahol a piaczgazdaság kifejlődött, és a szabad kereskedelem első formái már a 8. és a 12.-13. század között létrejöttek.

A *kalifátus* idején egyfajta “előkapitalizmusról”, szabad piaczgazdaságról beszélhetünk; sajátos, korai *piaczgazdaságról*, *kereskedő kapitalizmusról*, *Islám kapitalizmusról*. Az Iszlám világban a monetáris kapitalizmus alapját a már korán kiépített bankrendszer és a stabil és értékes fizetőeszköz, a dinár képezte. Új üzleti technikák és formák fejlődtek ki, társaságok alakultak, amelyek a gazdaságot és a kereskedelmet szervezték.

Máig használatos üzleti formák jelentek meg, mint a hitellel (a hitelkártya egy korai formája), a pénzre beváltható csekk, az üzleti szerződések. Ismertté vált a nemzetközi piac fogalma.

Banki kifejezések születtek: *profit*, *veszteség*, *tőke*, *tőkemozgás*, *tröszt*, *bankár*, *pénzváltó*, *kettős könyvelés*, csakúgy, mint a *szerződés*, a *váltó*, vagy a távolsági kereskedelemben alkalmazható *partnerség* fogalma.

További fogalmak: *tartozás*, *könyvelő*, *vagyonkezelő*, *elzálogosítás*, *átruházás*, *tőkeakkumuláció*, *takarékbetét*, *kölcsön*, *letét*, *ügynökség*. A korai kapitalizmusnak ezek a formái aztán a 13. század folyamán adaptálódtak a középkori Európába. A bankrendszer főként a kereskedelemben volt hatásos, hiszen lehetővé tette a nehézkes, pénzforgalom nélküli kereskedelmet.

Az Iszlám tanítása a gazdaság működéséről és az egyén kötelességéről

A Korán egy sor olyan dogmát tartalmaz, amely a gazdasági életet szabályozza. Alapvetően nem ismeri el a változásokat, és nem ahhoz alakította a gazdaság működésének alapelveit. Az Iszlám hitvilága ugyanis abból indul ki, hogy a nem dogmatikus cselekedetek alapvetően megzavarhatják az Iszlám alapokon nyugvó gazdaság rendszerét, megbonthatják az igazságosság elvén alapuló gazdasági tevékenységek sokaságát. Az ellenséges versengést olyan együttműködő rendszerrel váltja majd fel, amelyben az emberek segítik egymást. Az „umma wahida”, vagyis a muszlimok egységes közösségének Koráni eszméje átsugárzik az államhatárokon. Ezzel az Iszlám - a dogma szintjén – gátolja a *piaci rugalmasságot*.

Szabályozza az egyén kötelességét is, miszerint a magántulajdon és a magánvállalkozás az Iszlám hitű emberek alapvető joga, de csakis a *morális határokon* belül. Az igazságosság a legalapvetőbb parancs, amelyet az Iszlám hirdet. Alaptételként fogalmazza meg, hogy az ember életének fenntartására munkával keresi meg a szükséges anyagi alapot, ez kötelessége, ugyanakkor nagyszerű erénye is. Az Iszlám hitűnek önfenntartónak kell lennie. Egy munkaképes személy bünt

követ el, ha valaki mástól függ anyagilag, ez szociális megbélyegzés és hálátlanság az emberiség iránt. Az Iszlám mindenféle pénzkeresési formát elismer, ha az nem helytelen, vagy nem bűn útján történik.

Továbbiakban, amit az egyén létrehoz vagy tisztességes munkával megkeres, az az ő vagyona, amire sem az állam, sem más nem tarthat igényt. Csupán kötelességeit kell betartania a társadalommal szemben, és bizonyos adókat kell fizetnie az államnak. Ha ezt megteszi, akkor minden jogát védi az állam, és bátran, biztonságosan vállalkozhat.

A Korán így fogalmaz: „Ha a munkaadó nem fizeti meg a jogos fizetést, vagy le akar vonni belőle, vagy habozik megadni azt, akkor büntetendő dolgot követ el, Isten törvénye szerint (...) a becsületes kereskedelmen Isten áldása van (...) a végső döntés Allah kezében van.” Ez az igazságos, egyenes üzlet útját mutatja az embereknek. A csalók jövője a mocsok, ítéletük szörnyű lesz.

Az Iszlám nem arról szól, hogy pénzt takarítsunk meg

Alapelveit tekintve az Iszlám a gazdaság működését nem matematikai számadatok, piaci igények, termelési kapacitások alapján képzei el, szerinte az erkölcsi normák az irányadók. Az Iszlám jogelvek alapján a pénz egyszerűen egy eszköz, amivel a dolgok értékét mérjük, de önmagában állva nincs értéke. Ez alapján pénz előállítása tisztán pénzből tiltottnak minősül.

Hívó muszlim számára csak a „halal”, vagyis egyedül a saria alapján álló, tiszta üzlet az elfogadható. Az Iszlám szabályrendszere nem válik szét világi és vallási szférára. A becsületes munka Isten szolgálata. Ugyanakkor az ezen elvek ellen vétők „megbüntetését” is Istenre bízza, azaz a túlvilági elszámoltatás részévé teszi. Vagyis az Iszlám tanítása ellen vétőket nem szankcionálja a földi létben.

A Koránra hivatkozva a saria így fogalmaz: „minden vagyon Allahé”, és akik kamatot fizetnek, vagy szednek, azok háborúban állnak Istennel és Mohameddel. Helyette viszont a saria szabályainak megfelelő befektetéseket eszközöl, amelyek hozamait megosztja a betét-tulajdonosokkal.¹

Hol tört meg a fejlődés?

A 7-13. század között az Iszlám világbirodalom a világ katonai-gazdasági hatalmát jelentette. Óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy mi okozta 14. századtól kezdődő stagnálását, majd hanyatlását. Ez a virágzó tudomány és gazdaság keretei között kialakult korai kapitalizmus miért nem tudott túllépni a kezdeti szakaszon? Miért tevődött át Nyugatra egy olyan gazdasági növekedés, amely kitermelte a kapitalizmus életképes formáit, olyannyira, hogy évszázadokon keresztül a

világfejlődés centrumába került? A választ keresve találjuk meg a kapcsolatot a gazdasági felemelkedés vagy hanyatlás és a vallás között.

„Az Iszlámban kifejlődött kapitalizmus sehol sem lépte át a korai kapitalizmus küszöbét: nem alakult ki a piacgazdaság és a többlettermelés. Az, hogy az áttörést éppen Nyugat hajtja végre, azzal magyarázható, hogy a kálvinizmus pozitívan értékeli a pénzgazdálkodást. A fejlődő kapitalizmus számára különösen hasznos puritán változata, mely a szüntelen egyéni munka szigorú és módszeres és aszketikus művelésének híve (...) a középkori szerzetesi aszkézist a mindennapi termelőmunkában gyümölcsöztette.”¹¹²

Az Iszlám rendszerének fejlődése már a 12-13. századra lényegében leállt. Míg Európában újjászületik a klasszikus antik kultúra, Athén és a római *res publica* szelleme, addig az Iszlám világában a társadalom megmerevedik.

A hanyatlás társadalmi-gazdasági okai – a fejlődés gúzsba kötői

A késői középkortól kezdődően Európában fokozódó igény jelentkezett a kézműipari termékek, s ezzel együtt a termelés bővülése iránt. Ezzel szemben az Iszlám világában – a korábbi, területi bővülésen alapuló fejlődéstől eltérően – fokozatosan megváltozott a rendszer immanens tényezőinek szerepe. Mivel ez a hagyományos társadalmak sajátossága, egyre inkább csak a fennálló rendszer, fejlettségi szint fenntartására, sőt jószerevel csupán ismétlésére szorítkoztak. Európával ellentétben nem mutatkozott felfutó kereslet a nyersanyagok iránt, s így nem is próbáltak új nyersanyaglelőhelyek után nézni. Az Iszlám birodalom maga is áldozatul esett az oszmán hódításnak s részévé vált egy másik birodalomnak.

Alávetett részévé váltak egy olyan rendszernek, amely maga is alapvetően hódításokra épült. Az Oszmán Birodalom alapját a hatalmas, ütőképés és igen jól szervezett hadsereg képezte. A katonaság fő feladata nem elsősorban a területi integritás biztosítása, a meglévő határok védelme, hanem a területi expanzió állandósítása volt. E törekvések határozták meg a hadsereg arculatát is. A hódítások állandósulása a hatalmas méretűre duzzasztott haderő számára létkérdéssé vált, miután egzisztenciájukat egyedül a katonaság kötelékébe tartozás, a zsákmányszerző hadjáratok biztosították.

Az állandó hódítások ideológiai alapját az Iszlám eszmék szolgáltatták, hiszen a vallás tanai szerint a nem Iszlám világot háborúban lévő területnek, azaz „dár al harb”-nak, kell tekinteni, minden igazhitűnek szent kötelessége háborút folytatni ellene, és Iszlám világra, azaz „dár al Iszlám”-ra kell azokat változtatni.

¹¹² Leeuwen Arend van, (1993): A kereszténység a világtörténelemben. Bencés Kiadó Pannonhalma, pp.51-52.

Az állandó hódítási törekvések azonban nemcsak az Iszlám ideológiából táplálkoztak, hanem gazdasági szükségszerűségnek is bizonyultak, hiszen az Oszmán Birodalom kiterjedésével a nagymérvűen felduzzadó állami és egyházi hivatalnokréteg eltartását a Birodalom központi magját képező, hozzávetőlegesen a mai Törökország területén élő alattvalók már nem tudták biztosítani.

A legnagyobb tehertételt azonban a katonaság fenntartása jelentette, s „a háború táplálta a háborút”: az újabb területek meghódításához egyre nagyobb és nagyobb haderőre volt szükség. A felduzzadt hadsereg eltartására további területeket kellett fennhatóság alá vonni. Az Oszmán Birodalom terjeszkedése túlmutatott az Iszlám világon, hiszen területeket tudott szerezni Európában is. A feudális széttagoltságú Európával egy erős, centralizált és igen jól szervezett berendezkedésű állam, egy erős hadsereg került szembe.

A hódító hadjáratok azonban sajátos módon nem hasonlíthatók a kolonizációhoz, miután nem került sor a megszerzett területek gyarmati jellegű nyersanyag-kifosztására.

„A törökök birodalmuk olyannyira eltérő fejlettségű és múltú országait részleteiben sem akarták azonos módszerekkel kormányozni. Berendezkedésükben messzemenően alkalmazkodtak egy-egy terület megörökölt, belső adottságaihoz, határtartományok esetében pedig az őket környező térség hatalmi viszonyaihoz is. Mindenütt megtalálták azt a határt, ameddig az adott ország katonai és politikai biztosítása és optimális gazdasági hasznosítása érdekében az irányítást saját kezükbe kellett venniük: s ez a határ egyben azt jelentette, hogy nagy eltérésekkel a helyi uralkodó osztály is részt kapott a hatalomból és a török uralom tényén belül valamelyest érdekeltté vált kiszolgáltatásában.”¹¹³

Így a Birodalomban nem játszódtak le olyan újraelosztási folyamatok, amelyek a birodalom központi magja, a török területek számára pótlólagos akkumulációs forrást jelentettek volna.

A tőkeképződés folyamatai

A tőkeképződés folyamatai messzemenően eltértek a nyugati formáktól. A gazdaságot nagymérvű adók sújtották, de ezen kívül az Iszlám világa kizárta a versenyt, s így a gazdaság alapvetően stagnálásra volt ítélve. A bővített újratermelés helyett a gazdaság megmaradt saját szintjének perpetuálásán, azaz a lokális keresletet kielégítő kistőke szintjén. Így a céhek sem tudtak átnőni manufaktúrákká, azaz a gépipar előfutárává. de nem nőtt az igény a munkaerő vagy a munkaerő képzése iránt sem. Jóllehet, munkaerő bőven állt rendelkezésre, miután a nagyobb városokban nagy számban jelentek meg a munkanélküli tömegek.

113 Hegyi Klára (1983/2): Török berendezkedés a meghódított országokban. Világtörténet, pp. 19.

A vidék ipari és mezőgazdasági termékekkel való nagymértékű önellátása folytán ugyanakkor nem jelent meg az igény a városi ipar és a falusi agrotermékek cseréjét illetően, ami szintén bénítólag hatott a gazdaságra. Így elzárta az iparosítás elől azt az utat, amit számos ország gazdasága bejárt: a mezőgazdaságban keletkezett termékfelesleg ösztönözte a társadalmi munkamegosztást, s akkumulációs forrásként szolgált az iparfejlődés számára. Így azonban a „visszahatás” is elmaradt, és a mezőgazdaság is stagnálásra ítéltetett.

A kistőkés vállalkozások középszintű vállalkozásokká válását az a világ határolta be, ahova maguk a kistőkések tartoztak. Bármilyen paradoxonnak tűnik, életképességüket a kisvállalkozások területén a termelőerők stagnálása biztosította azáltal, hogy fenntartotta a széttöredezett belső piacot, nem hozta létre a szerves belső kapcsolatrendszert a kis- és középvállalkozások között, vagyis a létét mindazoknak a jelenségeknek köszönhette, amelyek a kapitalizmus kibontakozásának útjában álltak.

A korai globalizáció hordozója, a tőke antediluviánus, azaz *özönvíz előtti* formája, a kereskedő tőke kialakult ugyan, de később ez a tőke sem vált az Islám társadalmakban a modern ipari tőke előfutárává, hanem csak a XX. század elején – és akkor is igen szerény mértékben – hatolt be a produktív szférába.

Egy ilyen típusú gazdaság természetesen a társadalmi fejlődés megrekedéséhez vezet. Nem alakul ki az „elő proletáriátus”, a későbbi munkásosztály előfutára, a polgárságnak még a csiréja sem jelenik meg.¹¹⁴

A kapitalizmus kialakulása Európában végleg megpecsételte az Oszmán Birodalom sorsát és végérvényesen elzárta előle a hódítások útját. Ezzel kimerült az a forrás, amelyből a török gazdasági és politikai hatalom táplálkozott. Az általános katonai vereség, amely a gazdasági elmaradottságban gyökerezett, végül is szükségszerűen vezetett az Oszmán Birodalom összeomlásához.¹¹⁵

Az Oszmán Birodalom fénykora, a kiterjedt hadjáratok ideje az európai feudalizmus idejére esik. Ugyanakkor a társadalmi fejlődés az európai centrumokban, illetve annak délkeleti perifériáján nem szinkronban zajlott le, nem ugyanolyan irányt vett. Mialatt Európában a feudális abszolutizmus megerősödött – nem utolsó sorban ennek következtében – elkezdődött az Oszmán Birodalom hanyatlása. A Birodalom szétesése azonban nem vezetett a korábbi meghódított országok önállósulásához, hanem utat nyitott a nyugati hatalmak számára az „osztzkodásnak”.

A Birodalom sajátos társadalomtörténeti geneziséből, szociális szerkezetéből adódóan azonban nem alakultak ki a polgári forradalom feltételei, s így az ipari

114 Természetesen az itt leírt folyamatokban jelentős különbségek vannak az egyes országok között, aminek részletes taglalására a megadott keret nem ad lehetőséget. A megállapítások csak egy általános képet adnak.

115 Az Oszmán Birodalom hanyatlásának okairól lásd: Balázs Judit (2007): *Gazdaság az Oszmán Birodalomban*. Lövér Print.

forradalom sem tudott belső erőkből, spontán kibontakozni: a XIX. század végén, a XX. század fordulóján a társadalmi-gazdasági rendszer anélkül omlott össze, hogy a kapitalizmus életképes csíráit kitermelte volna.

A hanyatlás vallási okai

A muszlimok felfogása szerint a Korán más iratokkal össze nem hasonlítható szent könyv, *túlvilági alkotás*.¹¹⁶ A Korán az élet minden területére irányt mutat, viselkedési normákat ír elő, „szabályozza” a gazdaságot is, dogmái érinthetetlenek. Az Iszlám a legfiatalabb világvallás. Ez a késői vallásalapítás talán magyarázatot ad arra, hogy számos vonatkozásban az Iszlám „fejlettségét” tekintve emlékeztet a középkor keresztény világára.

A keresztény teológia a megkövesedett középkorból messze kilépett, hiszen nagy megújulási folyamatokon ment keresztül. A reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás mind lazított a dogmák rendszerén. „Szemben a keresztény teológiával, amely új és új formákat keres vallásos gondolat számára, elsajátítva a filozófiai és történelmi áramlatok terminológiáját, az ortodox Iszlám teológia többsége nem enged konzervativizmusából.”¹¹⁷

A keresztény világban a dogmával szemben az értelem kerekedett felül, az Iszlámban ezzel szemben megkövesedtek a vallási előírások, a dogmák.

A keresztény vallás ezzel *a hit alapjává teszi az értelmet és a logikát*, mint az elsődleges utat a vallási igazság megismerése felé.

„Úgy tűnik, még nem jött el az idő, amely rábírná az Iszlámot saját alapelveinek felülvizsgálatára. Pedig alapvető kritikára szorulnának a Korán történelmi kinyilatkoztatásai. Mohamed próféta tekintélye és mindenre kiterjedő vallásos törvényrendszerének kérdése is.”¹¹⁸ Hacsak nem üt a mindent maga alá gyűrni kívánó globalizáció rést a dogmák rendszerén, az Fejlesztési Együttműködés a XXI. században. ENSZ Akadémia információs forradalom nem hatol át ezen az évszázadokon át megingathatatlan falon.ⁱⁱ

116 A túlvilágiság arra vonatkozik, hogy Gabriel angyal közvetítésével Mohamednek adott kinyilatkoztatások. un. Kivonatok egy, az Allahnál található jól őrzött kótblára írt szövegből származnak.

117 Leeuwen, Arend van (1993): *A kereszténység a világtörténelemben*. Bencés Kiadó Pannonhalma, p.63.

118 Ibid, p.63.

Iparosítás ipari forradalom nélkül

A XX. század úgy köszöntött be az iszlám világba, hogy az iparosítás szinte csak a kézműipar szintjére korlátozódott. Az iparosítás, és vele együtt a kapitalizálódás, a késői eredeti tőkefelhalmozás is a nyugati modelltől eltérően rendszerint állami beavatkozás révén indult meg.¹¹⁹ De el kellett telnie egy fél évszázadnak, míg az iszlám tőke megerősödött, olyannyira, hogy a bankszektorban – sőt a nemzetközi szintéren – is megjelenhetett.¹²⁰

A múlt század utolsó harmadában sorra alakulnak az iszlám alapon funkcionáló bankok,ⁱⁱⁱ ahol is a Korán alapelvei szerinti működés az irányadó. Nyugati nagyhírű bankok¹²¹ is iszlám részleget nyitnak. A Korán alapelvei megrögzött konzervativizmusa révén nem változtak, és továbbra is vallja, hogy az Iszlám bankrendszer szerint a tőke felhasználása vallásos cselekedet, amely kizárólag csak az Isten számára elfogadható célokat szolgál.

A vallási és erkölcsi alapon történő befektetések új pénzügyi termékeket hívtak életre. Olyan befektetési alapokat, portfóliókat és a teljesítményük méréséhez szükséges indexeket, amelyek megfeleltek a vallás elvárásainak.

Az Iszlám bankműködésének előfeltétele az Iszlám Tanácsadó Testület létrehozása. Ezek őrködnek az Iszlám elvek betartása felett, *funkciójukat, feladatköreiket* tekintve alapvetően ugyanúgy működnek, mint az egyéb bankok, azzal a különbséggel, hogy a saria, azaz az Iszlám törvénykezés hatálya alá esik tevékenységük. A lényeges eltérés ugyanakkor abban rejlik, hogy a bankok megosztják a nyereséget és a veszteséget is a betétesekkel. Az Iszlám bankrendszer központi gondolata a pénz utáni jövedelem, vagyis a kamat szedésére vonatkozó korlátozás. Ezt az eredetileg vallási és mára az Iszlámon kívül már egyetlen világvallásban sem részletesen és egyértelműen tiltott tevékenységet a világi vezetők által hozott törvények oldották fel az évszázadok során, és korszakonként változó módon különböztették meg, mértéke alapján, a tisztességes kamatot az uzsorától.

Az Iszlám bankok igen fontos felelősséggel tartoznak a társadalomnak. Az Iszlám jog tiltja a szerencsejáték minden formáját is, és e tilalom alá sorolja az olyan ügyleteket, befektetéseket is, amelyek hozamának alakulása túlnyomó részben véletlentől függ. A spekulációs célú tőzsdéi befektetést, és még inkább a határidős ügyleteket tilos hazárdjátéknak tekinteni és tiltja.

Hosszan lehetne még sorolni az Iszlám bank működési elveit, mechanizmusát. Itt is jelen van a biztosításnak egy bizonyos formája, a vagyontárgyak megőrzését

119 A fenti megállapítást Törökország és Egyiptom példája jellemzi.

120 Ebben a folyamatban természetesen nagy szerepet játszott az olajválság.

121 Ismert többek között a Deutsche Bank, a CIB Bank. Az Iszlám bankrendszer rohamosan terjed (250 Iszlám bank) Nagy Britanniában 23, Franciaországban 4, Németországban 3 nagy bankház foglalkozik muszlim szolgáltatásokkal.

szolgáltató banki funkció, a speciális vegyes vállalatok létesítése, egyfajta részvénykibocsátási tevékenység.

Minden egyes ügyletfajtának a lényege azonban, hogy ugyan elvben a bankok nem számíthatnak fel kamatokat, de számos kibúvó létezik, ami kamatnagyságú hasznot hoz a bankoknak, csak éppen más név alatt számolják el. A lényegi különbség a nem Iszlám bankokhoz képest, hogy az ügyfelek *részesülnek a bank hasznában, de veszteségeiben is osztoznak.*

A másik nagyon lényeges különbség, hogy *az Iszlám bankok elsősorban a kisvállalkozásokat finanszírozzák, úgy is lehetne mondani, a „szegények” bankja, és ezzel valójában szociális funkciókat is betöltenek.*¹²²

Kritikai összegzés

Ha a Korán a gazdaságra, a gazdaság működési elveire vonatkozó szuráit elemezzük és összevetjük a valósággal, nem kevés ellentmondásra figyelhetünk fel. Részletesebb analízis azonban sok esetben magyarázatot szolgáltat, vagy legalábbis segít megérteni egy másfajta gondolkodást, más típusú eszmerendszerre alapuló logikát. Mindez azonban nem oldja fel azokat az ellentmondásokat, ami a dogma és a valóság között tátong.

Az Iszlám tanítása szerint a gazdasági kapcsolatok rendszere az igazságosságon alapul. Megkérdezzük, hogy alakulhattak ki éppen az Iszlám világban a végletesen polarizált társadalmak? A választ a Korán 57. 5-7 szurájában találjuk, ami szerint: *„a világon minden Istené, aki kiosztja tulajdonát szolgálói között, és rájuk bízta azt.”* Egy más helyen azonban a fentiekkel ellentétben így fogalmaz: *„Egyforma lehetőség áll rendelkezésükre és szabadon vállalkozhatnak is.”*

Az Iszlám szerint az osztályok között „harmónia uralkodik, a félelem és gyanú nélkül.” Ezzel szemben az Iszlám világban úgy a köztársaságok, mint a monarchiák félelmetes katonai erővel tartják fenn hatalmukat.

Érdemes elgondolkozni az öngondoskodás fogalmán:¹²³ nincs ingyen az oktatás, az egészségügyi ellátás, a legtöbb országban nyugdíj sincs. Akik fizetnek, azok helyett is fizetnek, akik nem fizetnek. Egy rétege a társadalomnak, *megélhetési hívő.* Az Iszlám vallás egyik fő pillére az adakozás, így egyesek ezt kihasználva mások vallási meggyőződéséből élnek.^{IV}

122 Részletesen lásd: Balázs Judit: Az Iszlám bankrendszer tanulságok a neoliberális pénzpolitika számára, in: Valóság 2011/1, 1-11

123 Ezt a megállapítás nem vonatkozik minden Iszlám országra. Pl. az olaj országok esetében mindezek a szolgáltatások rendszerint ingyenesek, vagy alanyi jogon járnak. A fentiek a „szegény” Iszlám országokra vonatkoznak.

Talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a nyugati világban a pénzrendszer irányítja a gazdaságot, szabja meg a társadalmi mozgások keretét. Ezzel szemben az Iszlám világban máig is a hadsereg és a bürokrácia irányítja a muzulmán államokat. Így aztán hiába is volt évszázadokon keresztül a nyugat-európainál jóval magasabb a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a tudomány, az irodalom és a művészetek színvonala, az autonóm város és polgára mégsem jelent meg.

Az Iszlám világ hatalmas városai nem önálló gazdasági tevékenységüknek köszönhetően, hanem a mindenkori uralkodók hatalmi központjaként virágnak fel, lakóik a katonák és hivatalnokok kiszolgálásból élnek. A kereskedők, bankárok, iparosok minden vagyonuk ellenére is kiszolgáltatottak maradnak a fegyveres erőkkel szemben, az egyén csakis a közösség tagjaként számíthat védelemre.

Ilyen közösségnek megmarad a család, a "klán", a törzs, a legmagasabb szinten pedig maga az umma, az igazhívó muzulmánok közössége, ami akkor is állandó, ha az uralkodók és dinasztikák sorra váltják egymást a hatalomért folytatott állandó küzdelemben.

S végezetül: ismételve, fáctiként a perzsáktól átvett elvnek megfelelően:

*az „Al-Islam hua dín wa daula,”
azaz az iszlám vallás és állam egyszerre.*

A vallás világa állandó, a hatalomé forgandó.

E hatalom az Iszlám világban egyértelműen

“a kard emberei”-é volt

és az ma is, amihez

“a toll emberei” csak asszisztálnak.

Irodalom

BALÁZS Judit

2009 *Gazdasági biztonság az Iszlám társadalmakban*, in: Szakmai Szemle. A Katonai Biztonsági Hivatal Tudományos Tanácsának kiadványa, 2009/1, 81-100.

BALÁZS Judit

2011 *Az Iszlám bankrendszer. Tanulságok a neoliberais pénzpolitika számára*, in: Valóság 2011/1, 1-11.

BOTOS Katalin – BOTOS József

2008 *A világvallások gazdasági tanítása, a globális piacgazdaság és a karitás*. IAS IV. 2008/1, 43-52.

GLASENAPP, Helmuth von

1963 *Az öt világvallás*. Eugen Diederichs Verlag, Düsseldorf.

HEGYI Klára

1983 *Török berendezkedés a meghódított országokban.* Világtörténet 1983/2.

LEEUWEN, Arend van

1993 *A kereszténység a világtörténelemben.* Bencés Kiadó, Pannonhalma.

SIMAI Mihály

2004-2005 *Az egyházak és a XXI. század szociális kihívásai, in: Nemzetközi Fejlesztési Együttműködés a XXI. században.* ENSZ Akadémia

Jegyzetek

ⁱ A kamatszedési tilalom eredetére vonatkozóan tudjuk, hogy a korai vallások a közel- és távol-keleti közösségek és társadalmak azon fejlődési szakaszában gyökereznek, amikor a gazdasági aktivitásra alapvetően a *cserekereskedelem volt jellemző. A kölcsön intézménye* is létezett, ugyanis ha valaki egy adott időszakban kevesebbet tudott termelni, kevesebbet rendelkezett, de feltételezhető volt, hogy a jövőben pótolni tudja a hiányt, kölcsönvett bizonyos javakat és azokat később visszaszolgáltatta. Ennek a *kölcsönnek nem volt kamata*, hiszen a kölcsönvett árut, terményt ugyanabban a formában adta vissza, tehát nem okozott veszteséget a kölcsönadónak. Nos, ha a kölcsönvevő nem tudta megadni kölcsönét, adósrabszolgává vált – ez az ókori társadalmakban elég komoly garanciát jelentett a kölcsönadó kockázatának a kezelésére. Ugyanakkor a társadalomban súlyosan elterjedt az adósrabszolgáság intézménye, és ez ellen lépett fel Mohamed, az Iszlám megalapítója. A vallások tehát ezen az *egyszerű közgazdasági megfontoláson* alapulva vetették el először teljesen a kamatszedést, majd később annak túlzott mértékét, az uzorát.

ⁱⁱ Meghaladná az írás kereteit, ha megpróbálnánk az „arab tavaszról” messzemenő következtetéseket levonni. Ugyanis a jövő beláthatatlan és nem kizárt, hogy az ortodox Iszlám, a fundamentalizmus irányába fejlődnek az események.

ⁱⁱⁱ Az Iszlám vallásnak megfelelő banki megoldások iránt egyre nagyobb kereslet mutatkozik, miután 1,3 milliárd potenciális ügyféllel számolhatnak.

Az első “kísérleti” modern Iszlám rendszerű bankot Egyiptomban alapították. Ahmad El-Najjar nevéhez fűződik a bank létrejötte, valójában takarékpénztár jelleggel működött, és Mit Ghamr egyiptomi várossal szoros kooperációban dolgozott, nyereség megosztáson alapult. 1963-1967 közöttire tehető e tevékenység, ezalatt 9 hasonló bank működött az országban.

1972-ben a Mit Ghamr Takarékpénztár a Nasr Társadalmi Bank részévé vált, majd 1975-ben megalakult az Iszlám Fejlesztési Bank. 1975-ben megnyitotta kapuit az első kereskedelmi bank, a Dubai Iszlám Bank.

Az eddigi gyakorlatban azonban változás várható. Az Iszlám törvényeknek megfelelő közös szabályozást tervez pénzügyi intézményei számára nyolc muzulmán ország, Malajzia,

Indonézia, Irán, Szaúd-Arábia, Pakisztán, Szudán, Bahrein és Kuvait, amelyek központi bankjainak vezetői Islám Pénzügyi Szolgáltatások Tanácsa néven már létre is hoztak egy testületet Malajziában. A cél az, hogy az érintett országokban kínált pénzügyi termékek úgymond tükrözzék a muzulmán értékeket. Az új testület közös irányelveket állít fel azzal a céllal, hogy majd rávegyék a tagállamokat azok elfogadására. Emellett olyan pénzügyi szolgáltatásokat népszerűsít, amelyek tiszteletben tartják a muzulmán hitet.

Az Islám bankban elhelyezett összegeket jelenleg 700 és 1000 milliárdra teszik, 2013-ra pedig további 1100 milliárd dollárnak „kell” majd helyet találni.

Islám bankok jelenleg főleg a Perzsa-öböl mentén és Délkelet-Ázsiában működnek. Szolgáltatásaikban bizonyos szempontból sokkal rugalmasabbak a nyugatiaknál.

2007-ben Yasin Abu Bakr Argriwings vezetésével a Halal Credit Limited bankot alapította meg, ami egy hibridet jelent az autentikus Islám bank és a kisvállalkozásokat finanszírozó bankrendszer között. Az Islám bankrendszer bizonyos modifikáción megy keresztül. A bank ugyanis 6 hónaponként a nyereség 3 százalékát könyveli el a betétesek számláján.

^{iv} Az iszlám 5 alapelvének egyike a jótékonyág gyakorlása. A jövedelemmel rendelkező hívek rendszeres összeget juttatnak a mecseteknek, és az így befolyt pénzekből tartják el a mecsetek a szegényeiket. Ramadan idején a tehetősebbek a napi böjt végén megvendégelik a szegényeket, egész utcahossznyi asztalokat teríttetnek, ahol bárki rászoruló helyet foglalhat.